

ОСОБЕНИ ПРИМЕРИ ФЕДЕРАЛНОГ БИКАМЕРАЛИЗМА И БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКА УСТАВНА РЕШЕЊА

АПСТРАКТ: Сваки бикамерализам садржи неку посебност, јер представља одраз посебности неке политичке заједнице и интереса унутар ње, које је потребно институционално изразити. У раду су као особени изабрани примери са кооперативним федералним и консоцијативним моделима (Немачка и Белгија), који ефикасно изражавају већи ниво сложености. Ипак, тежиште је на решењима у БиХ, као атипичним. БиХ још увек представља државу са политички конфликтним потенцијалом, а уставни баланс условљен њеном сложеностом етничком структуром и данас је пред озбиљним правним и политичким изазовима. Циљ рада јесте да се укаже на специфичност и смисао решења, одступања од узора или разлике у односу на стандардна решења. Балансирање међу различитим интересима, тј. страх од мајоризације, у држави која је доживела и дисолуцију и агрегацију, а садржи конфликтни потенцијал већи него у другим државама, изискује тако сложен механизам. Ипак, нужну сложеност механизма мора пратити и одговарајућа политичка култура – трајно опредељење за постизање договора међу конституентима.

Кључне речи: бикамерализам, федерација, консоцијација, БиХ, ентитети.

*Редовни професор, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, Србија, имејл: darko@pravni-fakultet.info

 © 2026 by the authors. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1. Увод

Појава бикамерализма везана је за дубоке друштвене и политичке промене или доминацију нове идеологије, а његов развојни пут није био једноличан нити једносмеран. Физиономију бикамерализма детерминисали су различити фактори, негде дуготрајна политичка пракса, некада компромиси којима је отклањан унутрашњи конфликт, обезбеђивана политичка равнотежа или коегзистенција различитих колективитета, ређе и доктринарни налази. Домови су временом мењали функцију и састав. Некада су одражавали ново друштвено уређење, политички експеримент, били део борбе за власт између старих и нових политичких снага, носећи стуб федерализма, заштита од моћнијих фактора политичког процеса итд. Ипак, упркос амбицији, велики захвати у иновативности нису давали очекиване резултате. Бројна су питања која чине физиономију бикамерализма, од којих су многа временом стандардизована, те се може говорити о његовим облицима, моделима унутар њих и специфичним примерима по појединим питањима (Де Верготини, 2015, стр. 564).

Иако је сваки бикамерализам у нечему посебан, у овом раду изабрани су федерални облици са кооперативним и консоцијативним моделима (Немачка и Белгија), чија логика може бити корисна у разумевању бикамерализма у БиХ. У анализи појединих питања (састав, избор, односи, одлучивање) осврнућемо се и на решења која су стандарди, али и специфичности код сложених држава. Ипак, тежиште је на решењима у БиХ, као комплексним и специфичним, у којима се комбинује или преплиће и консоцијативно и федерално, кооперативно, у делу који постоји као право, иако је у њој много прописа и пракси који то нису, јер БиХ још увек представља државу са политички конфликтним потенцијалом и вануставним чиниоцима уставног процеса. У тим условима уставна норма и уставноправна интерпретација не могу имати пуног и правог ефекта.

2. Консоцијативни бикамерализам

Од 70-их година 20. века започет је процес уставних реформи које су кроз 6 фаза трансформисале Белгију из унитарне у (асиметрично) федералну државу састављену од заједница и региона, са јасном поделом надлежности (Станковић, 2014). Пут од унитарне до федералне државе, са тенденцијом даље деволуције (чак и конфедерализације) условљен је потребом управљања међуетничким разликама (Popelier,

2018, стр. 224). Вишенационалне државе у циљу превазилажења конфликтног потенцијала уводе елементе консociјације, у најважнијем: 1) хоризонталну поделу власти између заједница (пропорционално, паритетно); 2) аутономност сегмената, поготово у питањима која се тичу идентитета; 3) право вета или квалификована већина у одлучивању; 4) пропорционални изборни систем и велике коалиције (Lijphart, 1977; Савановић, 2012). Белгијски бикамерализам представља и елемент консociјативног уређења. Поред њега, консociјативност подразумева и статус заједница и региона, паритетни састав Владе, састав Уставног суда, положај Брисела (Swenden, 2006, стр. 258). Развој бикамерализма детерминисан је поделом белгијског друштва по етнојезичкој основи на фламанску и француску заједницу¹. Законодавну власт врше заједнички краљ, Представнички дом и Сенат (чл. 36 Устава, 2021). Међутим, стварна моћ Сената лимитирана је већ у чл. 74 – законодавну власт, осим у случајевима из чл. 77–78, врше краљ и Представнички дом.

Сенат, као горњи дом, обавезно учествује само у односу на две категорије питања: 1) питања наведена у чл. 77 Устава (2021) – Сенат има иста овлашћења као и Представнички дом: у погледу измене и допуне Устава, као и питања која директно утичу на федералну структуру, положај заједница и региона, изборни систем, организацију Уставног суда; 2) у односу на законе наведене у члану 78 Устава (2021) – Сенат има право да расправља о предлозима закона које је усвојио Представнички дом и да предлаже амандмане, али нема право ни вета нити иницијативе и Представнички дом коначно одлучује. Остале нормативне послове обавља Представнички дом, укључујући питање пореза и буџета. Влада је политички одговорна Представничком дому, који, у случајевима утврђеним Уставом (2021), краљ може распустити.

У погледу састава федералних домова, максимално је наглашен принцип консociјативности. Такође, у овој држави не постоје политичке партије које покривају територију целе Белгије (Swenden, 2006, стр. 142), те се увек формирају велике коалиције. Након спроведене шесте реформе и Лептировог споразума (Станковић, 2014, стр. 129), Сенат, замишљен као чувар федерализма, састоји се од 60 сенатора. Састав му је веома

¹ Устав Белгије ни у једној одредби не говори о федералном парламенту интегрално. Уставни текст говори о краљу и федералним домовима (Представничком дому и Сенату), а на одговарајућим местима о *домовима заједничким*. Чини се да се, с аспекта уставног текста, говори о два одвојена органа, а не о два дома једног. С друге стране, Устав САД изричито наводи Конгрес – штавише, већ први члан Устава изричито наводи да законодавна власт припада Конгресу САД, а који је састављен од Сената и Представничког дома.

сложен, али се он још увек примарно састоји од етнојезичких група. То значи да и представници бриселске регије морају бити распоређени на две језичке групе. Оно што додатно компликује овај систем јесте да су се фламанска заједница и Фламмански регион спојили, са само једним парламентом, док су француска заједница и Валонски регион различити ентитети са различитим парламентима. Устав (2021, чл. 67) прописује да је 29 сенатора изабрано из фламанског парламента или холандске језичке групе у региону Брисела; 10 сенатора именује парламент француске заједнице, 8 сенатора бира валонски парламент; 2 сенатора бирају се од стране групе француског језика бриселског парламента, а једног именује, из својих чланова, Парламент заједнице немачког говорног подручја. Ова сенаторска места распоређују се по већинском систему (уз специфичне варијације). Такође, 10 сенатора се кооптира од стране осталих 50 сенатора (6 : 4). Заступљеност кооптираних сенатора је, ипак, у супротности са логиком дома федералних ентитета.

Представнички дом броји 150 чланова (чл. 63), који се бирају пропорционално, по Донтовом методу. За избор чланова овог дома, формирано је 10 изборних јединица и регион Брисела. Изборне јединице поклапају се са језичком поделом, тако да ће фламанска група увек бирати и бити представљена од представника холандског језика, док ће франкофонска група увек бити представљена франкофонским представником (обе из различитих странака). Једино у бриселској јединици бирачи бирају представнике без обзира на језичку припадност. Сама подела мандата на изборне јединице само начелно је опредељена Уставом, методом сразмерности. Иако формалних квота (као код Сената) нема, због густине насељености, већину овог дома чине представници фламанске језичке групе, али се Влада никада не саставља само гласовима из ове групе, него паритетно. Из састава домова, уочљиво је да ниједан члан, чак ни кооптирани, не репрезентује целокупно становништво краљевине, они су представници грађана федералних ентитета.

Већинско одлучивање представља чешћи начин одлучивања – тзв. обични закони. Примарни заштитни механизам постоји код доношења закона који се тичу положаја региона и заједница, избора и сл., где се осим 2/3 већине чланова у оба дома, захтева већина гласова у обе језичке групе. Устав садржи и механизам који омогућава да језичка група са 3/4 гласова својих чланова блокира изгласавање *обичних* закона, ако сматра да им такав акт наноси штету – *алармно звоно*, што подразумева да се предлог акта суспендује и враћа (паритетно састављеној) Влади на изјашњење или дораду (чл. 54). Иако је то првенствено средство

политичког притиска, које се ретко користи, он је део свеобухватног механизма којим се обезбеђује заштита колективитета.

3. Кооперативни бикамерализам

За разлику од еволутивног белгијског, немачки федерализам представља наметнуто уређење пораженој држави (Лондонски споразум из 1948), који није етничког карактера, него је требало да обезбеди уставну демократију и центрo-периферни баланс. Недодирљивост федералног уређења (чл. 79 Основног закона, 2024), парламентарни систем, бикамерализам, оснажен канцелар и вертикална кооперација, основна су својства овог уређења. Немачки савезни парламент састоји се од два дома – Представничког (Бундестаг) и Савезног већа (Бундесрат). Немачка теорија (König, 2001, стр. 418; Scharpf, 2018; Далтон, 2009, стр. 294) апострофира чињеницу да су чланови Савезног већа представници влада федералних јединица, што немачки бикамерализам чини посебним, јер се темељи на испреплетности, чак и међузависности законодавног органа федерације и извршних органа покрајина. Бикамерализам у Немачкој израз је складног федерализма, заснованог на сарадњи два нивоа, али и спречавању централизације (Чепо, 2013, стр. 173).

Бундестаг, од 21. сазива (2025) има фиксиран број чланова (630), који се бирају на општим и непосредним изборима (члан 38, став 1), на 4 године. Изборним законом предвиђено је да Немачка има мешовити изборни систем, где бирачи имају два гласа: први се користи за бирање кандидата директно у својој изборној јединици, а други је за изборну листу партије. Бундесрат чине представници федералних јединица, са императивним мандатом, које именују и опозивају владе тих федералних јединица и делују по њиховим политичким директивама. Оне немају једнаку заступљеност, број делегата оквирно (3–6) зависи од броја становника у њима (члан 51, став 2). Ово тело функционише као међувладина колегијална организација, што је карактеристично за немачку уставну традицију. Гласање у Савезном већу је блоовско, тако да је делегација та која има један глас, односно иако је тренутно 69 чланова Савезног већа, број гласова је увек једнак броју федералних јединица (16). Сматра се да је Бундесрат кључна институција кооперативног федерализма (Colomer, 2007, стр. 74).

Законодавна надлежност је заједничка, али је Бундестаг доминантнији, те је реч о несавршеном бикамерализму. Сходно одредбама чл. 70–82 Основног закона (2024), 5% чланова Бундестага има право законодавне

иницијативе. С друге стране, Савезно веће има законодавну иницијативу само као цело, оно може предложити закон, уколико за то гласа потребна већина у Већу. Међутим, уколико законодавна иницијатива долази од стране Савезне владе, она је дужна иницијативу упутити Савезном већу на изјашњење, па тек, са тим мишљењем упућује предлог Бундестагу. Независно од претходног изјашњења, Савезно веће гласа о предлогу закона, након што је он усвојен у Бундестагу. Сваки предлог закона мора бити усвојен од стране Бундестага, док права моћ Савезног већа лежи у праву вета које оно има. Овај вето може бити апсолутног или суспензивног карактера, у зависности од природе материје која се уређује. Наиме, постоје области (тзв. *Zustimmungsgesetze*) где је сагласност оба дома неопходна за доношење закона (апсолутни вето). Овде спадају закони о изменама и допунама Основног закона (2024), закони о финансирању федералних јединица, закони којима се преиспитује организациона и административна аутономија федералне јединице и закони који се односе на Европску унију. У односу на предлоге закона из других области (тзв. *Einspruchsgesetze*), Савезно веће има само право суспензивног вета (König, 2001, стр. 418). Наиме, уколико Савезно веће приговори усвојеном тексту предлога закона у Бундестагу, образује се *одбор за помирење*, који чини једнак број представника из оба дома, који настоје усагласити текст предлога закона са примедбама Савезног већа. Уколико медијација не успе, Бундестаг може поново усвојити предлог закона у истом тексту. У том случају, захтева се она већина у Бундестагу која одговара већини Савезног већа које је усвојило приговор на предложени закон. Тако, ако је Савезно веће усвојило приговор на закон са 2/3 гласова, да би отклонио вето, Бундестагу је неопходна двотрећинска већина за усвајање закона у поновном гласању. Кооперативност потврђује и институт *законодавне неодложности*, као привременог стања, коју на предлог Владе проглашава председник уз сагласност Бундесрата. На захтев Владе, Бундесрат тада може усвојити предлог закона без сагласности Бундестага. То стање се може прогласити једном у току мандата канцелара (члан 81). Слично је и са Саветодавним већем Бундесрата, кога чине изасланици покрајина, путем кога се остварује унутрашња координација и контакт са Савезном владом (више у *Deutscher Bundestag*, 2024).

Савезно веће учествује у избору савезног председника, Уставног суда, али не и Савезне владе, њу бира и она је одговорна само Бундестагу. Домови немају исти мандат, а распуштање се односи на Бундестаг. Ова уставна решења упућују домове на сарадњу, па процедуре у вези са ветоом Савезног већа нису честе. Наиме, у Савезном већу није толико

тешко постићи двотрећинску већину за приговарање на усвојени предлог закона, колико је тешко обезбедити двотрећинску већину у Бундестагу за усвајање закона у поновном гласању. Међутим, политичке партије скоро увек делују на федералном нивоу, па је уобичајено да коалиција која чини већину у Бундестагу чини и већину у већини федералних јединица, те обезбеђује довољан број гласова у Савезном већу (Де Верготини, 2015, стр. 448). Уставна решења усмеравају један дом на други, тиме и сарадњу два нивоа власти (Swenden, 2006, стр. 49–57), чинећи немачки бикамерализам релативно снажним и кооперативним.

4. Босанскохерцеговачки бикамерализам – сложеност као деструкција или баланс

Босна и Херцеговина (БиХ) представља једну од најсложенијих држава у погледу уставне и политичке структуре. Ипак, узрок те сложености није у Уставу (2009). Устав је одраз политичких односа, компромис различитих интереса, са историјским, идентитетским и међународним детерминантама. Ипак, уставна решења имају повратан утицај на друштво, политичке односе и процесе, институционализујући их кроз прихватљиве механизме артикулације, суочавања и реализације. Ипак, неадекватна уставна решења, као и њихова номинализација може интензивирати и најмањи конфликтни потенцијал у једној политичкој заједници. Ретко се где околности избијања ратног сукоба могу повезати са уставним процесом у тој мери, као што је то случај у БиХ. Мајоризација конститутивног народа мимо теорије и праксе самоуправне социјалистичке уставности (Јовић, 2024, стр. 441), недореченост и злоупотреба уставних решења, блокада савезних органа, захтев за територијализацијом конститутивности, те свеобухватна уставна криза резултирали су чак и ратним сукобом, следом разбијања Југославије², те последично и неких њених република, понајвише БиХ.³

² О правним аспектима концепције растакања Југославије – Крећа, 1994, стр. 213–223.

³ Бурну политичку расправу, кризу, а затим и распад уставних институција тадашње БиХ изазвало је питање одлучивања њене Скупштине. Опструисање Савета за остваривање равноправности (Ам. LXX на Устав СРБиХ, 1990), као уставног механизма, игнорисање решења о покретању заштите равноправности пред Саветом, те доношење политичких докумената са уставотворном претензијом (проглашење суверености Републике и фактичко иступање из Федерације), простом већином у Скупштини, довело је до формирања Скупштине српског народа у БиХ, плебисцита о останку у Југославији и коначно проглашења Републике српског народа БиХ, 9. 1. 1992. Политички сукоби и распад институција довели су и до оружаних сукоба.

Устав БиХ део је (Анекс 4) Општег оквирног споразума за мир (Дејтонски мировни споразум) из 1995. године, којим је окончан ратни сукоб унутар ње. Концепт конститутивности три народа, наслеђен из социјалистичке уставности, чији је држава БиХ продукт⁴, темељни је принцип дејтонског уређења. Конститутивност народа је асиметрично територијализована Вашингтонским (1994) и Дејтонским споразумима (1995), успостављањем етнофедерације (Бошњака и Хрвата), и атипичне федерално-конфедералне државе између Федерације БиХ (ФБиХ) и Републике Српске (РС)⁵.

Устав БиХ не одређује облик државног уређења али, из структуре и начина одлучивања њених органа, поделе надлежности између БиХ и ентитета, те учешћа ентитета у органима БиХ, изводи се закључак о њеној атипичној, крајње сложеној природи. Устав БиХ јесте анекс међународног споразума, чији су ентитети потписници; изузев монетарне политике, БиХ је надлежна само у међународним или међуентитетским питањима; према Уставу БиХ нема чак ни апарат силе; право вета је у свим политичким органима, партиципација ентитета максимална. На

⁴ Не улазећи у историјске расправе, нужно је нагласити да је државност средњовековне Босне дефинитивно завршена отоманским освајањима (до 1463), те да каснији географски или административни појмови *Босна*, *босански*, немају никакву државноправну конотацију, нити везу са средњовековним субјективитетом изузев делимичног територијалног подударења. Њена мултиконфесионална структура, географски положај, као и претензије Аустроугарске ка Истоку, или погодбе европских сила о подели интересних сфера на Балкану, стварали су представу-илузију-обману о посебности територије, приближно подударне са данашњом БиХ. Та представа-илузија-обмана (Bosnia. Short of History) о посебности добијала је и своју политичку димензију, али државност БиХ нема никакав историјски ни политички континуитет (Екмечић, 2011, стр. 544, 546, 549–551), већ своје упориште има само у одлукама ЗАВНОБиХ и АВНОЈ, те уставима Социјалистичке Југославије, као федерална јединица 3 равноправна народа. Њеним разбијањем/распадом и међународним признањем новог стања БиХ номинално постаје независна држава. Тај процес је *легитимисан* мишљењем Бадинтерове комисије (1 и 14), те спорним политичким документима Скупштине БиХ и референдумом 1992. Признање независности и чланство у УН 1992. није пратио унутрашњи легитимитет, нити територијално-политичка консолидација, док су доминантни политички и државни погледи њених народа били потпуно различити, чији је ратни сукоб решен мировним споразумом на коме БиХ почива, задржавајући међународно-правни континуитет и темељно измењену унутрашњу структуру, али и фактичко стање *међународне* интервенције до мере протектората.

⁵ Тумачења и одлуке Уставног суда БиХ у погледу конститутивности народа као принципа садржаног у преамбули Устава (2009), по којима се она протеже и на ентитете, нису базирана на нормативном делу Устава, али су послужила за креирање праксе Суда и наметању одлука високог представника, којима је мењано уставно уређење ентитета, без икаквог упоришта у Дејтонском мировном споразуму, јачајући консочијативност на ентитетском, а федерално, негде и централистичко на државном нивоу (правосуђе, изборни закон).

основу целине елемената према којима се одређује државно уређење, Савић (1999, стр. 39) наводи да је: „БиХ специфична, сложена државна заједница са претежним елементима конфедералног, али и са одређеним елементима федералног облика државног уређења“, (сл. и Кузмановић, 2004, стр. 204). Имајући у виду мешање елемената, користићемо формулацију (кон)федерација.

Такође, принципи консоцијације наглашено су садржани у структури сваког органа БиХ. Модел консоцијације чвршћи је него у Белгији, а поготово у Северној Македонији и Швајцарској, где је он више ствар политичке праксе (Касаповић, 2005; Стојановић, 2007, стр. 63–87). Лукић (2017, стр. 246) наводи: „Примена паритета конститутивних народа уместо *чисте* пропорционалности у саставу највиших уставних заједничких институција БиХ сведочи о томе да су творци њеног Устава били потпуно и високо свесни веома дубоке политичке фрагментације друштва у БиХ, и да су разумели да је паритетно представљање незаобилазно средство националне равнотеже, али и консоцијативне демократије у БиХ“. Консоцијативност има историјску и политичку утемељеност, а њена мера и ниво компензују недоследну територијализацију конститутивности. Концепт 3 народа и 2 ентитета⁶, који чине политичку и територијалну структуру БиХ, где 2 народа заједнички образују један федерализовани ентитет, условио је и додатно усложњава структуру органа БиХ (Голић, 2020). Они су састављени од представника народа и ентитета, што се изједначава у погледу Председништва, Дома народа и Уставног суда, док је у Представничком дому доминантно (кон)федерално начело. Тумачење већине судија Уставног суда БиХ (5 : 4) било је другачије у погледу конститутивности.

Парламент БиХ, под необичним називом *Парламентарна скупштина*, јесте дводоман. Уставна решења га сврставају у дводомност карактеристичну за сложене државе и консоцијације. Анализом његовог састава, избора и одлучивања, уочава се да је та сложеност таква и толика, да су у њој садржане све сложености које се појављују у компаративној уставности, да тако комбиноване дају нов квалитет са становишта

⁶ У Преамбули је садржана фикција да „конститутивни народи (у заједници с осталима), и грађани БиХ овим утврђују Устав БиХ“. Устав је резултат мировног споразума представника народа. Орловић (2017, стр. 313–314) закључује да су грађански елементи садржани у начелним одредбама о људским правима, ипак „Вредносни утисак је да су највећа специфичност овог устава заправо *националне одредбе* комбиноване са одредбама које штите права ентитета“.

правне теорије и политичке праксе. Она су више у функцији заштите⁷, него репрезентовања – треба да штите оно што је, услед различитости политичких интереса, потенцијално (и неретко) предмет угрожавања – ентитетске надлежности, равноправност народа, консоцијативни поредак, заједничке функције, нарочито у вези са екстензивним тумачењем одредаба о додатним надлежностима (чл. 3. 5. Устава, 2009). Ма колико сложена, та решења одржавају БиХ – скуп више заједница без икакве унутрашње политичке компактности, а опет у једној целини, иако је та компактност бар у минималној мери претпоставка сваке политичке заједнице. Трострука представничка функција дводомног парламента, са заштитним механизмима, требало би да служи изградњи поверења и минималног заједништва. Институционална сигурност од мајоризације у сложеним државама, поготово оним са конфликтном прошлошћу, предуслов је политичког деловања и стабилности. Ипак, то захтева и одговарајућу политичку културу⁸.

Парламентарна скупштина састоји се од Представничког дома и Дома народа. Према Лијпхартовим критеријумима БХ модел бикамерализма био би изразито снажан (Lijphart, 1999, стр. 205–211). Домови су равноправни⁹, изузев у питању избора Савета министара. Чак и у погледу надзора над радом и одлучивања о престанку мандата овог органа постоји равноправност домова¹⁰. Преимућство Представничког

⁷ Страх од *постанка мањином* један је од битнијих фактора који су обликовали целокупну југословенску кризу, актуелан је и данас. (Више у: Јовић, 2024, стр. 460–466).

⁸ Станић (2018, стр. 45) наводи: „Швајцарску демократију карактерише жеља за постизањем компромиса и укључивањем што већег броја актера, а не само пуко прегласавање. Стога, швајцарски парламентаризам и швајцарска демократија, морају бити узорит пример другим државама које се развијају у том смеру, а нарочито друштвима која су бременита тешким социјалним конфликтима.“

⁹ Илустративан је био пример равноправности домова у СР Југославији. У случају да закон не буде у истоветном облику усвојен у оба већа, образује се паритетна комисија. Уколико она не усагласи текст у року од месец дана, или ако усаглашен не буде усвојен од оба већа, привремено се примењује текст усвојен у Већу грађана, а уколико је реч о законима који се односе на области од посебног интереса за чланице, привремено се примењује текст усвојен у Већу република, најдуже једну годину. Ако у том року не буде усвојен, Савезној скупштини престаје мандат (чл. 91–93). Ово је био пример снажног бикамерализма.

¹⁰ У Швајцарској постоји равноправност домова. У случају несугласности, „различите одлуке иду од једног до другог дома све док се не постигне споразум. Током усаглашавања, расправља се само о питањима око којих постоје разлике. Ако се споразум не постигне након 6 читања – по 3 у сваком дому, успоставља се посебна паритетна комисија ради постизања сагласности, са задатком да изради нацрт компромисног решења, који се подноси сваком дому, ради коначног гласања.“ (Станић, 2018, стр. 44). У БиХ постоји сличан концепт, уз усаглашавање унутар Колегијума.

дома перфидно је уведено Законом о попуњавању упражњеног места члана Председништва БиХ, 2000. год. У случају да неком од чланова престане функција пре истека мандата, Устав предвиђа да ће упражњено место бити попуњено *од стране одговарајућег ентитета*, у складу са законом. Устав одређује да *ентитет врши замену*, а не да представља само територију са које се оно попуњава. Закон пак прописује да избор новог члана врше чланови Представничког дома изабрани из датог ентитета, а као кандидат може се јавити сваки његов члан из народа чије је место упражњено, док потврду врше делегати одговарајућег националног клуба у Дому народа, већином гласова, али је њихово право вета (одлуком Високог представника) ограничено. У случају да се два пута не потврди избор из Представничког дома, трећи пут његови чланови доносе коначну одлуку, без потврде Дома народа (чл. 4–6)¹¹. Уместо субјекта избора, ентитети постају изборне јединице, што је пракса да се под изговором непрецизности решења, растегљивости превода са енглеског језика, уставни текст увек уподобљавао ширењу надлежности БиХ и смањењу улоге ентитета! С обзиром на систем власти, овим је ојачан тзв. грађански принцип у односу на консоцијативни, а код попуњавања упражњеног места из ФБиХ, трећи избор не гарантује национални легитимитет, те отвара могућности мајоризације (Голић, 2020).

Стандардно решење дводомности сложених држава подразумева представнички дом (Доњи дом) као опште грађанско представништво, непосредно изабрано на основу једнаког бирачког права, где је могуће обезбедити и представљеност мањина или територија, путем законом креираног изборног система (Кутлешић & Голић, 2023, стр. 244). У условима наглашене неједнакости (територијалне, популационе) или ради заштите одређених етничких група могуће је уставом гарантовати минималну заступљеност у доњем дому (Канада, Швајцарска). Ипак, сваки члан овог дома представља и целокупно друштво, што је последица концепта националне (*демос*) суверености. Представнички дом у БиХ у *погледу састава* замишљен је као доминантно грађанско представништво, али не и опште. Уставом (2009) гарантована је заступљеност представника изабраних са територије ентитета у

¹¹ У БиХ се на заједничким седницама, јединствено, не доносе одлуке. У неким државама она постоји, али као изузетак (код избора шефа државе, уставних судија у Италији, проглашење рата у Аустрији; потврђивање резултата избора у САД, сукоба надлежности, помиловања и избора у Швајцарској, а због разлике у бројности домова, зависно од значаја питања, може представљати израз несавршене дводомности.

односу 28 : 14 у корист Федерације БиХ. Иако та пропорција некад приближно одговара распореду становништва међу ентитетима, она није била узор ни мера овакве уставне пропорције¹². Она се темељи на крутом принципу из југословенске (кон)федералне уставности, да конститутивност подразумева паритет у свим уставним органима¹³, па тако два народа која креирају ентитет, том ентитету дају право да бира и 2/3 чланова Представничког дома, без одређења националне или друге припадности бирача или кандидата. На овом дому се принцип асиметрично територијализоване конститутивности комбинује са грађанским, где је пропорција уставна категорија 2 : 1, (а не законом креираних изборних јединица), а бирање опште, у *ентитетима*. Такође, природа представљања подложна је дискусији. „Чланови Представничког дома бирају се непосредно из свог ентитета, у складу са изборним законом који ће донети Парламентарна скупштина“ (чл. 4.2.а). Из ове и претходне уставне одредбе, произлази: 1) чланови Представничког дома немају општепредставничку функцију репрезентовања целокупног становништва БиХ (грађана у својој укупности), они представљају грађане ентитета из кога су изабрани, што значи да јединствено грађанско представништво БиХ *не постоји* – постоји заједничко (збирно) грађанско представништво (грађана) ентитета, што није класичан федерални принцип; 2) чланови само овог дома се, према Уставу, бирају у складу са Изборним законом БиХ (2001); 3) изборни закон усвајају оба дома. Да се

¹² Устави сложених држава садрже принципе на којима се заснивају непосредни избори (ограничења код законског образовања изборних јединица и доделе мандата), али никад фиксни распоред мандата између њих. Такве норме у чврстим уставима нису у функцији грађанског, ни федералног принципа. У Доњем дому у Аустрији распоред мандата врши се на три нивоа (регија, покрајина, држава). „Савезна територија се дели на просторно заокружене изборне округе, чије границе не смеју да пресецају покрајинске границе; ови изборни окрузи рашчлањавају се на просторно заокружене регионалне изборне округе.“ Број посланика додељује се према броју грађана са бирачким правом у таквом изборном телу (чл. 26 Устава). У Швајцарској (чл. 149), код избора Доњег дома кантони су изборне јединице, број посланика који се из њих бира одређује се према броју становника кантона, с тим да сваки бира бар 1 посланика. Устав Италије прописује непосредан избор оба дома; распоред мандата по изборним јединицама сразмерно броју становника, у оба дома. Распоред мандата уређује се законом. Као посебну јединицу Устав издаја дијаспору. У Горњем дому (Сенат) гарантује минималну заступљеност регија као изборних јединица. Бивши председници Републике јесу сенатори по положају, а председник може именовати 5 доживотних сенатора, због посебних заслуга.

¹³ Док је југословенски (1974) потенцирао конститутивност федералних јединица, њихов паритет и право вета, чиме се уводио конфедерални принцип у хибридно државно уређење, без консоцијативности, БХ Устав паритет везује за народе и ентитете, кроз које се конститутивност територијализује (в. Станковић, 2025).

и у случају Представничког дома водило рачуна и о консоцијативности видљиво је на примеру руковођења овим домом. Сваки дом бира међу члановима по једног Србина, Бошњака и Хрвата за председавајућег и заменике – Колегијум – са *посебним овлашћењем* у случају да већина не обухвата прописане *ентитетске* гласове. Они се ротирају на месту председавајућег. Национална припадност није изричито везана за ентитетску.

Дом народа има двоструку функцију – представљање народа и (парламената) ентитета, која је као таква Уставом наглашена, како у погледу састава, тако и избора, природе мандата и начина одлучивања. Паритетан састав 5 + 5 + 5, доследно одражава консоцијативни принцип, али опет не на општем, државном нивоу, него збирно. Сваки од делегата конститутивних народа изабран је од стране парламената ентитета, где српске бира Народна скупштина РС, а бошњачке и хрватске клубови тих народа у Дому народа Парламента ФБиХ. Избор Дома народа потврђује (као и код Председништва) да је конститутивност територијализована, али асиметрично (2 : 1), услед чега је избор различит у ФБиХ (дом народа) и РС (опште представништво). Исти принцип важи и за руководство овог дома. Устав користи термин *делегат*, за чланове Дома. Та формулација преузета је из социјалистичке уставности и имплицира императивни мандат. Пошто Устав прописује да се само избор чланова Представничког дома уређује законом БиХ¹⁴, методом *argumentum a contrario*, као и из значења делегатског мандата, закључује се да су ентитетски парламенти надлежни, у најмањем, да уреде поступак избора делегата, али и трајање мандата, који може бити и императивни, чиме се наглашава кооперативност конституената (нпр. Немачке). Уставно је право ентитета да уреде однос са изборним органом, а они га могу учинити и слободним. Изборни закон БиХ (2001), који није резултат законодавног процеса, него наметања, пак изједначава положај делегата и посланика у Доњем дому. Слободан мандат, генерално, а посебно у једнонационалним федерацијама, може водити деформацији улоге

¹⁴ Федерални устави скоро увек уређују субјекте избора Горњег дома, било да избор врше грађани било парламенти федералних јединица, владе или генерални гувернер на предлог Владе Канаде. Швајцарска (чл. 150 Устава) пак услед своје конфедералне прошлости, питање избора и трајање мандата препушта кантонима (Петров & Симовић, 2018, стр. 394–395). Устав БиХ одређује субјекте избора, и то асиметрично – Народна скупштина као општепредставнички орган и клубови народа у Горњем дому ФБиХ, али не и трајање мандата *делегата*. Изборни закон ширином регулације својственији је регионалним државама, његова решења су неретко супротна уставима ентитета, уносећи конфузију у хијерархију правних аката.

Горњег дома. Ипак, консоцијативни карактер не иде у прилог томе, као ни формирању стварних грађанских странака на нивоу БиХ, него великих коалиција (нпр. Белгија). Право кандидовања и бирања српских делегата припада свим посланицима у Народној скупштини РС. Из ове уставне одредбе произлази да се конститутивност српског народа односи на РС, а збирно, путем Дома народа, као и других органа, на БиХ као целину. Из физиономије овог дома произлази да српски делегати штите и интересе српског народа и РС (кворумом и путем вета). На нивоу БиХ би се, кроз минималан број надлежности, интереси народа и ентитета формулисали и потврђивали усаглашавањем и консензусом. Ипак, узурпацијом надлежности, Народна скупштина представља само изборну јединицу чији се чланови кандидују и гласају, док Централна изборна комисија врши оверавање кандидатских листи и доделу мандата.

Имајући у виду да у државама вишенационалног карактера мајоризација може представљати проблем њеног функционисања, легитимације, али и фактор активирања конфликтног потенцијала, поготово кад држава није консолидована, што је уосталом изазвало кризу и слом институција БиХ 1991/1992. (Кузмановић, 2004, стр. 136), институционализују се решења која обезбеђују довољан ниво консензуса у доношењу одлука. Класични инструменти федерализма (дводомност, уставна дистрибуција надлежности, партиципација у федералним органима), обезбеђују ефективнију заштиту код већег броја федералних јединица. Ипак, специфичност односа међу етничким заједницама, решава се и путем консоцијације (Белгија). Асиметрична територијализација конститутивности, узимање у обзир праксе и недостатака предратних решења, пажљивим нијансирањем, уз избегавање сваке потенцијално спорне ситуације и настојања да се минималне функције БиХ остварују консензусом представника народа и ентитета, условили су комплексан систем заштитних инструмената. При доношењу одлука у Парламентарној скупштини обезбеђена су три нивоа заштите: 1) ентитетских интереса; 2) конститутивних народа; 3) кумулативна заштита оба интереса где се они преплићу.

Све одлуке у оба дома доносе се већином гласова оних који су присутни и гласају. „Делегати и чланови ће улагати највеће напоре како би већина укључивала најмање 1/3 гласова делегата или чланова са територије сваког ентитета“. Уколико већина то не укључује, чланови Колегијума ће настојати да у року од 3 дана постигну сагласност. „Уколико та настојања не успеју, одлуке ће се донети већином оних који су присутни и гласају, под условом да гласови против не укључују 2/3,

или више, делегата или чланова изабраних из сваког ентитета (чл. 4.3)“.

Да ли је овакво одлучивање деструктивно? У сложеној држави, учешће њених делова у већини не би требало представљати нарочиту тешкоћу, уколико постоји минимално уважавање посебних интереса делова. Наиме, већина оних који су присутни и гласају, требало би да садржи минимално 5 из РС, 10 из ФБиХ, тј. 2 из РС и 4 из ФБиХ, али одлуке нема ако *2/3 изабраних са територије ентитета гласа против* (10 из РС или 19 из ФБиХ; 4 из РС или 7 из ФБиХ). То значи да те *2/3 имају право апсолутног вета*¹⁵. Ипак, хомогенизовати *2/3 чланова у плуралном друштву могуће је ако су нарочити интереси оних које представљају угрожени, јер ентитетски интерес није у сваком политичком питању. Имајући у виду да су домови у основи равноправни, јасна је интенција високе заштите ентитета. Ипак, вето је последње средство, јер је позитивно гласање 1/3 или сагласност чланова Колегијума*,¹⁶ или уздржано гласање, довољно за доношење одлуке. Тек кумулацијом инструмената заштите – право вета *2/3 посланика или делегата*, те да у Дому народа кворум чини већина делегата из сваког народа (по 3), обезбеђује потпуну заштиту ентитетског и националног интереса. Ипак, то нужно подразумева и висок ниво сагласности (*2/3*) да је одређени интерес угрожен. Стога, одлучивање нема деструктивни потенцијал. У Представничком дому неприсуствовање већине ентитетских чланова не представља препреку одлучивању. Пошто је само избор Савета министара његова искључива надлежност, интенција овог решења јесте да се и услед блокаде Дома народа, обезбеде минималне функције власти, путем Савета министара¹⁷. Ентитети немају право директне законодавне иницијативе, нити учествују непосредно у доношењу

¹⁵ Пример суспензивног вета јесте чл. 90 Устава Шпаније: Пошто Конгрес посланика прихвати предлог обичног или органског закона, његов председник ће одмах обавестити председника Сената, који ће предлог изнети на расправу пред Сенат. У року од два месеца од дана пријема текста, Сенат може, образложеном препоруком ставити свој вето или унети измене у текст. Вето мора бити усвојен апсолутном већином. Предлог не може бити поднет на санкцију краљу док Конгрес, у случају вета, не потврди изворни текст апсолутном већином, односно обичном већином ако су протекла два месеца од интервенције Сената; код измене, Конгрес их прихвата или одбацује обичном већином.

¹⁶ Колегијум Дома може да постигне сагласност у вези *те* одлуке, чиме се поступак окончава или *новим решењем*, али се одлука о новом доноси прописаном већином, уз право вета.

¹⁷ Креатори ових решења као да су имали у виду и настојали спречити ситуацију блокаде Већа република и покрајина СФРЈ, 1991. Њоме је паралисан избор и рад Савезног извршног већа и доношење закона о привременим мерама (како би спречили штетне последице недоношења закона због изостанка сагласности неке од чланица – чл. 295, 301, 302 Устава из 1974).

аката овог парламента (Аустрија, Немачка, Шпанија). Ипак, описаним инструментима обезбеђује се већи ниво њихове заштите. Уставна решења не дају повод тврдњи о надређености државног нивоа, него наглашеној кооперативности, која је по природи развојна.

Инструмент којим би требало да се штите специфично интереси народа ређе је коришћен, због непрецизности Устава (2009), који је омогућио пракси да га уобличи. Наиме, предложена одлука Парламентарне скупштине може бити проглашена деструктивном по витални интерес конститутивног народа одлуком већине делегата из тог народа. За доношење такве одлуке потребна је сагласност већине делегата из сваког народа који су присутни и гласају. Када већина делегата из једног народа стави примедбу у погледу позивања на деструктивност, председавајући сазива заједничку паритетну комисију, у циљу разрешења тог питања, у року од 5 дана. У случају неуспеха, „предмет се упућује Уставном суду који ће по хитном поступку преиспитати процедуралну исправност случаја“. Дубљи смисао овог решења састоји се у заштити воље већине чланова клуба, када се због политичке фрагментације већина формира ад хок или од стране већине из једног клуба и мањег броја чланова друга два. Такође, интерес за доношење одлуке, али са другачијом садржином од предложене (усаглашавањем), овај институт може разликовати од блокаде неприсуствовањем, када се, по правилу, инсистира на недоношењу предложене одлуке (негативна заштита). Ипак, његови елементи, *примедба* и улога Уставног суда, чине га недовршеним. Устав говори о *процедуралној исправности*, за коју би, језичким тумачењем и правничким резонувањем, Уставни суд једино и могао бити релевантан тумач и пресудитељ. Ипак, Уставни суд се *contra constitutionem* примио надлежности да мериторно решава питање повреде виталних интереса (Лукић, 2017, стр. 249), иако је тешко правдати ситуацију где неполитички, стручни орган решава чисто политичке (међунационалне) спорове, уместо легитимних политичких представника.

Станић (2024, стр. 66) с правом констатује да је у теорији постала опште место констатација да су парламенти изгубили своју некадашњу битност у односу на владу, те да су постали својеврсне *причаонице*. Ипак, БиХ је у погледу те констатације такође особена, јер се кроз описане институте у њеном парламенту преплићу различити интереси, где велике коалиције имају више технички, него политички карактер, па се поделе из извршне власти додатно одражавају на функционисање парламента, где се кроз институте вета, у коме често учествују и позиција и опозиција из ентитета и кворума, афирмише већа моћ парламента,

која често превазилази моћ владајуће већине. Имајући у виду поменуте инструменте заштите и доводећи их у везу са надлежностима институција БиХ, долази се до закључка да би садржај тзв. државног нивоа требало да буде оно и онолико у погледу чега се усагласе ентитети (БиХ се састоји из два ентитета – чл. 1.3) и народи, односно да се уставни оквир заснива на етно(кон)федералним својствима, иако њен поредак данас другачије функционише, а да се Устав није мењао¹⁸.

Представнички дом не може бити распуштен, а Председништво БиХ може распустити Дом народа и то представља његово дискреционо овлашћење. Распуштање се, компаративно, чешће односи на Доњи дом, ређе на оба (Италија), а само на Горњи дом врло ретко. Смисао распуштања јесте у спору између шефа државе или владе и парламента, који се износи пред грађане који ће арбитрирати о томе ко треба да добије примат у оквиру егzekутиве (Симовић, 2008). Пошто се распуштање не односи на Представнички дом, стандардна теоријска оправдања овог института нису примењива. Имајући у виду посредан избор Дома народа, да он не учествује у избору Савета министара, а не поседује самосталне надлежности, као могући разлог може се навести сукоб два нивоа власти или усклађивање његовог састава са променом политичког састава ентитетских парламената. Овде не важи оправдање распуштања које наводи Орловић (2018, стр. 223) да њиме извршна власт „дисциплинује парламент крајњом мером, износећи њихов политички сукоб пред бираче.“ Устав предвиђа и могућност самораспуштања Дома народа, ако одлука укључује већину делегата из реда најмање два народа. Имајући у виду да положај распуштеног Дома није уређен Уставом, мандат му се не може продужити, нити он може обављати своје функције (нпр. Италија, до састанка нових продужава се мандат претходних, чл. 61). Блокада једног клуба или сукоб два нивоа као разлог распуштања може довести и до трајне блокаде Парламентарне скупштине, јер не постоји начин да се

¹⁸ Удаљавање уставних решења и праксе најилустративније резимира Благојевић (2014, стр. 157): „Оно чега све ове године недостаје нашем друштву је прихватање и развијање једног посебног облика правне и политичке културе који се може назвати федералном правно-политичком културом. Овај дефицит (у његовом политичком дијелу) је примарно посљедица чињенице што се интеграциони процеси од одређених политичких снага (прије свега бошњачке политичке провенијенције) покушавају искористити како би се (и уз помоћ иностраног фактора) ентитети (у суштини РС) што више развластили, чиме би била обесмишљена потреба њиховог даљег постојања.“ О променама смисла и домаћаја Устава интервенцијом Високог представника у: Савић (2004); Пилиповић (2017). Утицај на овај (већ посустао) процес добија и репресивни карактер у виду *кривичноправне* заштите одлука Високог представника.

ентитети принуде да изврше нови или другачији избор. Стога, промена политичке већине у ентитетским парламентима, услед чега и блокада може бити нелегитимна, једино је реално оправдање примене овог института.

5. Завршна разматрања

Не постоје универзална решења ни оцене бикамерализма, јер су различите потребе које га институционализују. Представнички орган требало би да одражава друштво какво јесте, у коме поред грађана постоје и разноврсни колективитети, које треба репрезентовати. Бикамерализам увек представља одраз већег нивоа плуралности. Савремени федерализам стреми кооперацији, која се изражава и снажнијим моделом бикамерализма. Он је један од стубова федералног устројства и функционисања, а у консоцијативним уређењима и заштитни механизам код најделикатнијег вида испољавања сложености – политичког представљања. У сложеним, али стабилним системима, без конфликтног потенцијала и супротстављених етничких интереса, једноставнија решења могу да репрезентују друштво и његове делове. У таквим федералним облицима, који су углавном еволутивни, постоји већи ниво стандардизације решења, али уколико држава садржи сложеније међуетничке односе и консоцијативност, по природи те комбинације, развијају се сложенији механизми репрезентовања, одлучивања и усаглашавања. Искуство показује да је у сложеним државама, поред заштитних механизма, неопходно и развијање политичке културе, која подразумева уважавање и усаглашавање.

Са аспекта анализираних уставних решења о Парламентарној скупштини, остављајући по страни вануставну еволуцију БиХ, која је њен уставни систем додатно усложнила, долази се до закључка о природи БиХ као етно(кон)федерације. У њој су садржани и наглашени сви институти и консоцијативног и кооперативног федерализма. Асиметрична територијализација конститутивности условила је потенцирање консоцијативних елемената. Суштинско својство њеног парламента, који у основи следи логику упоређених система, јесте у снажном бикамерализму, консензусу конститутивних елемената, тј. највећем нивоу кооперативности и заштите. Уставна решења треба да обезбеде легитимитет одлука, који се у тако сложеној држави испољава у три равни, које се некад и преклапају: 1) грађански легитимитет, али *збирно по ентитетима* (непосредан избор Доњег дома, начин

одлучивања у њему), 2) ентитетски легитимитет (равноправна улога домова, избор делегата у ентитетима и одлучивање), 3) легитимитет конститутивних народа (паритет, састав горњег дома, кворум, институт виталног интереса, колегијуми). Ма колико сложена, она одражавају сву компликованост друштва у БиХ, оптерећеног историјским искуствима, али и различитим виђењима будућег политичког развоја. Балансирање међу тим интересима, тј. страх од мајоризације, у држави која је доживела и дисолуцију и агрегацију, а садржи конфликтни потенцијал већи него у другим државама, изискује тако сложен механизам, укључујући и снажан бикамерализам. У којој мери ће инструменти заштите бити коришћени зависи преваходно од прихватања чињенице да се легитимитет власти и владања мора заснивати на установљеним принципима баланса, кооперацији и консензусу. У супротном, поставља се питање којим би се смером и интензитетом политички процеси у БиХ одвијали. Такође, наметнута решења захтевају политичку аброгацију у адекватном тренутку.

Изјава о непостојању сукоба интереса

Аутор изјављује да нема сукоб интереса.

Финансирање

Ово истраживање није остварило никакво додатно финансирање.

Изјава о доступности података

Оригинални доприноси представљени у раду укључени су у сам рукопис/додатни материјал, а додатна питања могу се упутити одговарајућем аутору/ауторима.

Информисани пристанак свих учесника у истраживању/одобрење надлежног одбора

Није применљиво.

Golić Darko

University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary
in Novi Sad, Novi Sad, Serbia

PARTICULAR EXAMPLES OF FEDERAL BICAMERALISM AND CONSTITUTIONAL SOLUTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT: Every form of bicameralism contains certain specific features, as it reflects the particular characteristics of a political community and the interests within it that need to be institutionally expressed. This paper examines distinctive examples of cooperative federal and consociational models (Germany and Belgium), which effectively reflect a higher level of constitutional complexity. However, the primary focus is placed on the constitutional solutions in Bosnia and Herzegovina, as an atypical case. Bosnia and Herzegovina continues to represent a state with significant potential for political conflict, while the constitutional balance conditioned by its complex ethnic structure is still faced with serious legal and political challenges. The aim of the paper is to point to the specificity and rationale of these solutions, as well as to deviations from, or differences in relation to, standard models. Balancing various interests, i.e. preventing majorization, in a state that has undergone both dissolution and aggregation and that possesses a greater conflict potential than other states, requires such a complex mechanism. Nevertheless, the necessary complexity of the mechanism must be accompanied by an appropriate political culture – a lasting commitment to achieving agreement among the constituent peoples.

Keywords: *bicameralism, federation, consociation, Bosnia and Herzegovina, entities.*

Литература

1. Благојевић, М. (2014). Државно уређење Босне и Херцеговине и интеграциони процеси. *Страни правни живот* (1), стр. 143–160
2. Colomer, J. M. (2007). *Great empires, small nations: The uncertain future of the sovereign state*. New York/London: Routledge
3. Чепо, Д. (2013). Снажни бикамерализам у САД и СР Немачкој: извор за реформу Вијећа Еуропске уније. *Политичка мисао*, 50(4), стр. 163–189
4. Далтон Р. (2009). Политика у Немачкој У: Алмонд, Г. А., и др. (Едс.), *Компаративна политика данас: свјетски преглед*. (стр. 268–317). Подгорица: Факултет политичких наука ЦГ; Центар за демократију и људска права
5. Deutscher Bundestag (DB) (2024). *Basic Law for Federal Republic of Germany*. Berlin
6. Де Верготини, Ђ. (2015). *Упоредно уставно право*. Београд: ЈП Службени гласник
7. Екмечић, М. (2011). *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у новом веку (1492–1992)*. Београд: Евро Ђунти
8. Голић, Д. (2020). Колективни шеф државе и систем власти – босанскохерцеговачка решења у светлу упоредног права. *Страни правни живот*, 64(2) стр. 27–42
9. Изборни закон Босне и Херцеговине. *Службени гласник БиХ*, бр. 23/01, 7/02, 9/02 20/02, 25/02 – испр., 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05 – исправка, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 48/11 – одлука УС, 63/11 – одлука УС, 18/13, 7/14, 31/16 и 54/17 – одлука УС, 41/20, 38/22, 51/22, 67/22, 24/24
10. Јовић, Д. (2024). *Увод у Југославију*. Нови Сад: Академска књига
11. Касаповић, М. (2005). *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*. Загреб: Политичка култура
12. Крећа, М. (1994). Пар напомена о основним правним елементима концепције растакања Југославије. *Социолошки преглед*, 28(2), стр. 213–223
13. Кутлешић, В., & Голић, Д. (2023). *Уставно право*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе
14. Кузмановић, Р. (2004). *Есеји о уставности и државности*. Бања Лука: Центар за публикације Правног факултета
15. König, T. (2001). Bicameralism and party politics in Germany: an empirical social choice analysis. *Political studies*, 49(3), pp. 411–437

16. Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A comparative exploration*. New Haven/London: Yale University Press
17. Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy*. New Haven/ London: Yale University Press
18. Лукић, Р. В. (2017). Демократија у Уставу Босне и Херцеговине, У: Лукић Р. (ур.) *Двадесет година Дејтонског мировног споразума* (стр. 232–259). Источно Сарајево: Правни факултет
19. Орловић, С. (2017). Национално и грађанско у Уставу Босне и Херцеговине У: Лукић Р. (ур.) *Двадесет година Дејтонског мировног споразума* (стр. 296–317). Источно Сарајево: Правни факултет
20. Орловић, С. (2018). *Уставно право*. Нови Сад: Правни факултет
21. Петров, В., & Симовић, Д. (2018). *Уставно право*. Београд: Службени гласник
22. Пилиповић, М. (2017). Ревизија Устава БиХ кроз одлуке високог представника У: Лукић Р. (ур.), *Двадесет година Дејтонског мировног споразума* (стр. 418–441), Источно Сарајево: Правни факултет
23. Popelier, P. (2018). Bicameralism in Belgium: The dismantlement of the Senate for the sake of multinational confederation. *Perspectives on Federalism*, 10(2), pp. 215–237. DOI: 10.2478/pof-2018-0024
24. The Belgian Constitution (English translation). *Belgian Official Gazette* of 30th March 2021, Brussels
25. Савановић, А. (2012). Анекс 4 – консоцијацијски или већинско-демократски устав. *Српска правна мисао*, 18(45), стр. 19–36
26. Савезни Устав Швајцарске Конфедерације од 18. ап5рила 1999. Приступљено 10. 12. 2025. https://indep.info/wp-content/uploads/2019/05/Swiss-Constitution_SR-1.pdf
27. Савић, С. (1999). *Конститутивност народа у БиХ*. Бања Лука: Правни факултет
28. Савић, С. (2004). Неке специфичности правног поретка БиХ. *Правна ријеч*, 1(1), стр. 53–62
29. Scharpf, F. W. (2018). *Games real actors play: Actor-centered institutionalism in policy research*. New York/London: Routledge
30. Симовић, Д. (2008). *Полупредседнички систем*. Београд: Правни факултет у Београду; Службени гласник
31. Станић, М. (2018). Одређене специфичности швајцарског Савезног парламента У: Николић О. (ур.), *Увод у право Швајцарске* (стр. 35–47), Београд: Институт за упоредно право
32. Станић, М. (2024). Подела власти и распуштање парламента – европски новитети. *Ревуја за европско право*, 26(1), стр. 57–77

33. Станковић, М. (2014). Шеста државна реформа у Белгији: нови, али не и последњи стадијум деволуције. *Анали Правног факултета у Београду*, 6(2), стр. 115–132
34. Станковић, М. (2025). Југословенски федерализам према Уставу из 1974. године – консоцијација или конфедерација? *Страни правни живот*, 69(2), стр. 255–269
35. Стојановић, Н. (2007). Консоцијација, Швајцарска и БиХ. *Преглед – часопис за друштвена питања*, 48(3-4), стр. 63–87
36. Swenden, W. (2006). *Federalism and Regionalism in Western Europe – A Comparative and Thematic Analysis*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan
37. Устав Босне и Херцеговине, Анекс IV Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини. *Службени гласник БиХ*, бр. 25/09 – Амандман II
38. Закон о попуњавају упражњеног мјеста члана Предсједништва БиХ у току трајања мандата. *Службени гласник БиХ*, бр. 21/00